

Klavdija Kustec

POTENCIALNI DEJAVNIKI TVEGANJA PRI DELU Z IZRAZNO-USTVARJALNIMI MEDIJI

Uporaba izrazno-ustvarjalnih medijev v poklicih, katerih namen sta podpora in pomoč, se vse bolj uveljavlja. Namen raziskave je osvetliti ne samo pozitivne učinke dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji, ampak tudi njihove morebitne negativne učinke oz. potencialne dejavnike tveganja, ob tem pa nakazati varovalne dejavnike dela s temi mediji. Rezultati kvalitativne raziskave so pokazali, da se v praksi strokovne delavke, ki se poklicno ukvarjajo s podporo in pomočjo, ne srečujejo z negativnimi učinki dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji, da pa se zelo zavedajo morebitnih dejavnikov tveganja. Zato so razvile številne strategije, s katerimi bi omilile potencialne dejavnike tveganja, če se jih že ne bi pousem odpravile.

Ključne besede: kvalitativna raziskava, tveganje, umetnost, strokovne delavke, varovalni dejavniki, umetnostna terapija.

Klavdija Kustec je asistentka s področja osebnega svetovanja in skupinskega dela na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Njeno ožje področje razvojno-raziskovalnega in praktičnega zanimanja je usmerjeno v delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji v socialnem delu oz. pri zagotavljanju psihosocialne podpore in pomoči. Kontakt: klavdija.kustec@fsd.uni-lj.si.

POTENTIAL NEGATIVE EFFECTS OF EXPRESSIVE-CREATIVE MEDIA

The use of expressive-creative media in the professions of help and support has been gaining grounds. The aim of the research study is to shed light both on the positive effects of the work with expressive-creative media and their potential negative effects or risk factors, with indicating some of the safety factors of work with expressive-creative media. The results of the qualitative research show that in practice professional workers of related helping professions have not encountered any negative effects in their work with expressive-creative media, while being very much aware of possible risk factors. Accordingly, they developed numerous strategies of alleviating, if not completely avoiding, potential risk factors.

Keywords: qualitative research, risks, art, expert workers, safety factors, art therapy.

Klavdija Kustec is an Assistant Lecturer in personal counselling and group work at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Her specific research-development and practical area of work focuses on work with expressive/creative media in social work and in giving psychosocial help and support. Contact: klavdija.kustec@fsd.uni-lj.si.

Uvod

Izrazno-ustvarjalni medij¹ je izraz, ki je v splošni rabi v Združenem kraljestvu, Nemčiji in Združenih državah Amerike. Obsega na primer risanje, slikanje, ples, gib, lutke, gledališče, knjige, fotografijo, video (Petzold 1990, Rubin 2010).

O specifičnih pristopih, metodah in tehnikah uporabe izrazno-ustvarjalnih medijev pišejo številni avtorji², na primer Liebmann (1986), Levy (1988), Payne (1992), Case in Dalley 1992, Warren (1993), Petzold (1990) in Rubin (2010). Po njihovem so značilnosti in vplivi dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji, med drugim: sprostitvev, ugodje, igra, veselje; zmanjševanje stresa; priložnosti za socializacijo in razvoj; razvijanje ustvarjalnega mišljenja; socialna integriranost posameznika, pripadnost skupini; večanje občutka osebne kompetentnosti, samopotrjevanje; lažje delo z domišljijo, z nezavednim; lažje razumevanje težko razumljivih snovi; morda edini razpoložljivi ali najprimernejši jezik za začetek komunikacije. Vsak se lahko pridruži – pomemben je proces, ne pa končni rezultat dejavnosti, čeprav obstojnost rezultatov omogoča poznejše raziskovanje.

¹ Obstajajo različna poimenovanja (npr. umetnostna terapija, kreativna umetnostna terapija, pomoč z ustvarjalnostjo, pomoč z umetnostjo, socialno kulturno delo, kreativni mediji, izrazna terapija), a vsa označujejo eno dejavnost – ustvarjalno dejavnost. Različno jo poimenujejo zaradi različnih vsebinskih kontekstov (npr. uporaba umetnosti za terapevtske ali pa doživljajsko namene) in zaradi posebnosti znotraj posameznih profesionalnih področij (v zdravstvu govorijo o terapiji; v socialnem delu o socialnih problemih in pomoči; v vzgoji in izobraževanju o učnih in vzgojnih težavah; v skladu s tem v zdravstvu uporabljajo termin umetnostna terapija, v socialnem delu socialno kulturno delo, v vzgoji in izobraževanju pa socialne igre, delavnice ipd.).

² Omenila sem samo nekatere vidnejše avtorje.

Ker večina avtorjev navaja predvsem pozitivne učinke dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji, sem se ob tem začela spraševati ali se pri delu s temi mediji praktiki srečujejo z negativnimi učinki oz. s potencialnimi dejavniki tveganja, kot so finančni, prostorski, kadrovski, organizacijski (velike skupine in premalo ur), nezaupanje in nenaklonjenost kolegov, podcenjevalni odnos vodstva in nezaupanje uporabnikov ter interpretacije strokovnih delavcev.

Cilj raziskovanja

Čeprav sem pregledala veliko relevantne strokovne literature, nisem zasledila podatkov o raziskavah, ki bi se načrtno ukvarjale z dejavniki tveganja dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji. Večina avtorjev piše predvsem o omejitvah oziroma dejavniki tveganja, povezanih s populacijo, pri kateri za namene podpore in pomoči uporabljamo izrazno-ustvarjalne medije, ne pa o tveganjih, povezanih z izrazno-ustvarjalnimi mediji. Malchiodi (2005: 12–13) sicer navaja, da tak način dela ne koristi vsem uporabnikom³, da z uporabo izrazno-ustvarjalnih medijev lahko vzbudimo v njih odpor, da so strokovnjaki, ki nimajo opravljenega usposabljanja za delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji, nagnjeni k temu, da interpretirajo to, kar izraža in ustvarja uporabnik, namesto njega. V nadaljevanju poudari, da je en dejavnik tveganja ta, da izvajalec začne uporabljati izrazno-ustvarjalne medije preveč mehanično, tehnično in rutinsko, namesto da bi izhajal iz tega, kaj oziroma kateri izrazno-ustvarjalni medij bi bil najprimernejši za uporabnika glede na njegovo zgodovino, aktualni problem ter potencialne in cilje.

Cilj moje raziskave je torej odgovoriti na vprašanje, ali se strokovne delavke⁴, ki delujejo na področju podpore in pomoči, srečujejo s potencialnimi dejavniki tveganja pri delu z izrazno-ustvarjalnimi mediji in katere načine uporabljajo, da bi se tem dejavnikom izognile.

Uporabljena metodologija

Vrsta raziskave

Izvedena raziskava je empirična (izkustvena), saj je osnovno gradivo izkustveno, zbrano v raziskovalnem procesu s poglobljenim spraševanjem. Je kvalitativna, ker so dobljeni podatki besedni opisi, ki sem jih analizirala z metodo kvalitativne analize (Mesec 1998). Prav tako je eksplorativna (poizvedovalna), saj je šlo v uvodu za spoznavanje morebitnih dejavnikov tveganja pri delu z izrazno-ustvarjalnimi mediji.

Bila sem pozorna na spremenljivke, kot sta: potencialni dejavniki tveganja dela izrazno-ustvarjalnimi mediji in varovalni dejavniki dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji.⁵

Merski instrument in viri podatkov

Metoda raziskovanja je delno strukturiran intervju, merski instrument pa je polstrukturiran vprašalnik oz. vprašalnik za delno strukturiran intervju. Za vsako intervjuvanko sem namreč imela vnaprej pripravljena ista vprašanja, vendar pa sem vprašanja glede na smer in temo

³ Pojem uporabnik/uporabnica se je v socialnem delu uveljavil in se uporablja najpogosteje, vendar preveč enostransko opredeli vlogo »uporabnika« in socialne delavke, omeji ju na to, da nekdo nekaj potrebuje, drugi pa to ima in daje (več v Čačinovič Vogrinčič 2006). Na nekaterih mestih zapišem uporabnik/uporabnica, vendar so vsi uporabniki zame sogovornice, sogovorniki, strokovnjaki na podlagi svojih osebnih izkušenj.

⁴ Uporabljam ženski spol, ker so vse intervjuvanke ženske, a imam v mislih tudi moški spol.

⁵ Za namene tega članka sem opisala samo te spremenljivke, čeprav sem bila pozorna tudi še na druge: uporaba izrazno-ustvarjalnih medijev (koliko časa; poimenovanje); izobraževanje za delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji; populacija, pri kateri uporabljajo izrazno-ustvarjalne medije; pozitivni učinki oz. prednosti dela s temi mediji; proces, faze dela z njimi; strokovno-teoretski okvir dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji; participacija (udeleženosť) sogovornikov v izbiro teme; metoda dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji; evalvacija dela, s souporabo teh medijev; »skrb zase« oz. psihohigiena strokovnih delavk.

pogovora med posameznim intervjujem tudi prilagajala in postavljala podrobnejša vprašanja. Populacija oz. vzorec je deset strokovnih delavk: dve socialni delavki, dve delovni terapevtki, dve psihoterapevtki, dve socialni pedagoginji, ena psihologinja in ena umetnostna terapevtka. Viri podatkov so intervjuji in odgovori na vprašanja.

Populacija in vzorčenje

Populacija so socialne delavke, socialne pedagoginje, delovne terapevtke, psihoterapevtke, psihologinje in umetnostne terapevtke, ki pri svojem delu uporabljajo izrazno-ustvarjalne medije.

Vzorec so: dve socialni delavki, dve delovni terapevtki, dve psihoterapevtki, dve socialni pedagoginji, ena psihologinja in ena umetnostna terapevtka, ki so bile od 15. 5. do 16. 7. 2014 pripravljene sodelovati v raziskavi in ki pri svojem svetovalnem delu uporabljajo izrazno-ustvarjalne medije vsaj pet let.

Vzorec je nenaključni, saj vsaka enota populacije ni imela enake možnosti, da pride v vzorec. Šlo je za namenski vzorec in preučila sem le nekaj enot, ki so značilni predstavniki določene populacije. Pomembno je bilo, da strokovne delavke pri svojem delu uporabljajo izrazno-ustvarjalne medije vsaj pet let.

Zbiranje podatkov

Podatke sem zbrala v desetih intervjujih. Pri zbiranju podatkov sem izhajala iz poznanstev. Ena intervjuvanka me je povezala z drugo. Za čas in izvedbo intervjuva sem se z vsemi intervjuvankami dogovorila prek telefona. Intervjuje sem izvedla osebno z neposrednim spraševanjem, bodisi pri njih v službi, bodisi doma, zunaj. Intervjuji so trajali od 20 do 40 minut, vse pa sem s predhodnim dovoljenjem posnela z diktafonom.

Obdelava in analiza podatkov

Za obdelavo in analizo podatkov sem uporabila metodo kvalitativne analize. Najprej sem zbrane intervjuje po zvočnem posnetku zapisala na računalnik. Intervjuje sem pretipkala dobesedno, kot je potekal pogovor. Pri zapisu sem ohranila pogovorni jezik intervjuvank. Po končanem zapisu sem vsak intervju še enkrat prebrala in ga slovnično uredila. Pri tem sem pazila, da besedam nisem spremenila pomena, zato je bil moj poseg v intervjuje minimalen. Intervjuje sem ohranila v dobesedni obliki. Pri zapisu intervjujev sem te večkrat prebrala in podčrtala relevantne izjave za mojo raziskavo. Izbrala sem stavke, odstavke in sklenjene celote in jih potem uporabila za enote kodiranja. Relevantnim izjavam sem pripisala oznake SD1, SD2, PT1, PT2, DT1, DT2, SP1, SP2, P1 in UT1⁶, odvisno od tega, katera intervjuvanka je kaj izjavila.

Tako pridobljene relevantne izjave oz. enote kodiranja sem potem razvrstila po skupinah glede na raziskovalna vprašanja, na podlagi katerih sem oblikovala kategorije. Relevantne izjave sem vnesla v tabele glede na kategorijo besedila. Sledilo je odprto kodiranje. Enotam kodiranja sem v tabeli pripisovala ustrezne pojme, ki so se mi porajali ob prebiranju izjav. Pojmi so bili asociacije, nadpomenke in sopomenke. Pripisane pojme oziroma kode sem v določenih kategorijah uporabila kot podkategorije vnaprej določenih kategorij. V kategorijah, v katerih pa je bilo pripisanih pojmov veliko in so se tudi vsebinsko razlikovali, pa sem vsebinsko podobne kode razdelila v manjše podkategorije. Na podlagi tako dobljene hierarhije sem oblikovala definicije posameznih pojmov. Pri tem sem si pomagala s prej izbranimi enotami kodiranja.

⁶ SD = socialna delavka, PT = psihoterapevtka, DT = delovna terapevtka, SP = socialna pedagoginja, P = psihologinja in UT = umetnostna terapevtka.

Rezultati

Potencialni dejavniki tveganja dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji

Pet strokovnih delavk ne opaža negativnih učinkov oz. potencialnih dejavnikov tveganja. Negativne učinke oz. potencialne dejavnike tveganja sem razdelila v pet podkategorij: (1) ne opazijo negativnih učinkov oz. potencialnih dejavnikov tveganja; (2) potencialni organizacijski dejavniki tveganja; (3) potencialni procesni dejavniki tveganja; (4) potencialni dejavniki tveganja, povezani s strokovnimi spretnostmi delavk in njihovimi osebnimi lastnostmi; (5) potencialni dejavniki tveganja, povezani s sogovorniki oz. uporabniki.

1. Ne opazijo negativnih učinkov oz. potencialnih dejavnikov tveganja

Polovica intervjuvank pri svojem delu z izrazno-ustvarjalnimi mediji ni opazila negativnih učinkov, na primer:

Ne, to moram reči, da ne, razen da je s strani pacientov odpor oz. odklonilno. (DT2)

Mislím, da ne, negativnih dejavnikov definitivno nisem opazila, ampak zdi se mi, da uporaba teh ustvarjalnih medijev, kot sta ples, risba, pokrene notranje procese in od tistega, ki jih pač dela, je zelo pomembno, da ve, da se lahko to zgodi, in da ve, da to ni kar nekaj. (SD2)

2. Potencialni organizacijski dejavniki tveganja

SD1 pravi, da je denar lahko dejavnik tveganja, na primer: »Ja (denar), je lahko, a to ne sme biti izgovor, saj se zmeraj lahko znajdeš.« Nadaljuje, da je lahko premajhen prostor tudi dejavnik tveganja, in enako velja za številčno preveliko skupino.

3. Potencialni procesni dejavniki tveganja

Pomanjkanje časa pri končevanju procesa dela je tudi lahko dejavnik tveganja oz. če se nekomu začnejo stvari dogajati na koncu srečanja, tik pred koncem. To nazorneje opiše SP1: »Edino, kar je bilo včasih težko, npr. pri zaključevanju, kadar je prišlo nekaj na dan, pa se je ura zaključevala.«

4. Potencialni dejavniki tveganja, povezani s strokovnimi spretnostmi delavk in njihovimi osebnimi lastnostmi

SP2 je zelo razmišljala o potencialnih dejavnikih tveganja, kot so: prevelika lastna radovednost strokovne delavke in s tem neupoštevanje človekovega osebnega prostora ter zloraba zaupanja in neznanje o delu s čustvi. Tole je povedala:

Ne vem, mogoče na neki ravni že začneš vstopati na osebni nivo posameznika. Mogoče je to tveganje, da se znaš ustaviti, da še vedno delaš strokovno, koliko posežeš v to, koliko ne – toliko, kolikor je potrebno; da opraviš svoje strokovno delo, če grem preveč, lahko posegam že v posameznikovo intimo. Mogoče kaka čustvovanja, če si jih upaš sprovcirati, da potem tudi znaš skomponirati. Drugače ne želim nekaj – po domače povedano – mrcvariti in odpirati neke rane in potem jih ne bom znala zapreti. To je res pomembno.

Potencialna dejavnika tveganja sta lahko tudi neznanje in to, da se strokovna delavka ne zaveda, da izrazno-ustvarjalni mediji sprožijo številne notranje procese.

SP1 je že spoznala dejavnike tveganja. Šlo je za njeno neizkušenosť in neznanje ter nepoznavanje specifik dela z določeno populacijo oz. skupino sogovornikov:

S psihotiki mi je bilo težko delati. To pa je bilo na pedopsihiatriji. Nisem imela izkušenj, tam mi je en velik fant kar padel z zaprtimi očmi – jaz tega nisem vedela prej. Potem pa sem z eno supervizorko, ki je prihajala z Anglije in vsake toliko časa prišla v Ljubljano, govorila in mi je rekla – ja, seveda oni pa ne smejo plesati z zaprtimi očmi, ker izgubijo ravnotežje in niso več koordinirani. Zdelo se mi je rizično, morala bi imeti več znanja.

Na to opozori tudi PT2: »Razen pri ljudeh, kadar gre za hujše duševne motnje, težave, npr. shizofrenijo, ali ko so ljudje zelo destabilizirani. Takrat pa se teh tehnik (meditacije) ne uporablja.«

UT1 je povedala, da je potencialni dejavniki tveganja nešolanost strokovne delavke in njeno neznanje o tem, kaj želi doseči, na primer: »Mislim, da je zaradi tega pomembno, da je človek šolan, da ve, kaj dela, da ve, kaj hoče doseči, in da varuje sogovornike.«

5. *Potencialni dejavniki tveganja, povezani s sogovorniki oz. uporabniki*

DT1 meni, da vidi kot potencialni dejavniki tveganja odpor sogovornikov do dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji in njihove doseganje neprijetne izkušnje, na primer:

Je pa seveda pri teh likovnih tehnikah velikokrat odpor, npr. ne znam risati, imel sem slabe ocene. Po navadi imajo izkušnje iz osnovne šole kar slabe. Veliko je poudarka na temu, da tukaj ni treba znati, ampak je prav, da imajo to možnost, da se likovno izrazijo.

DT2 pravi, da je potencialni dejavniki tveganja možnost samopoškodbe z ostrimi predmeti, na primer: »Dobro, ker smo na psihiatriji, moramo priznati, da kakšne materiale, s katerimi bi se lahko poškodovali, damo stran.«

Varovalni dejavniki dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji

Varovalni dejavniki dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji, ki so mišljeni kot varovalo pred morebitnimi potencialni dejavniki tveganja, sem razdelila v dve podkategoriji: varovalni dejavniki, povezani s strokovnimi spretnostmi delavk in osebnimi lastnostmi, in varovalni dejavniki, povezani z organizacijo in izvedbo procesa dela.

1. *Varovalni dejavniki, povezani s strokovnimi spretnostmi delavk in osebnimi lastnostmi*

Strokovne delavke so navedle zelo veliko varovalnih dejavnikov, ki so povezani z njihovimi spretnostmi in osebnimi lastnosti. Štiri strokovne delavke (DT1, DT2, SD2, UT1) so dejale, da je pomemben varovalni dejavniki, povezan s spretnostjo strokovne delavke, to, da upošteva sogovornikov osebni prostor.

DT1, SD1, SD2 in SP1 so dejale, da je eden izmed varovalnih dejavnikov znanje strokovnih delavk o skupinskem delu in skupinski dinamiki.

Ker se dela v skupini, je pomembno poznavanje skupinske dinamike. (DT2)

Delam zelo na povezanosti skupine. Naučila sem se, kako s pomočjo umetnostne terapije doseči homogeno skupino. (SD1)

Varovalno deluje tudi to, da strokovne delavke razumejo potek dela oz. faze (de)stabilizacije ter namen in smisel dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji. »Meni se zdi zelo važno, da vnaprej veš, kakšen je namen uporabe nečesa, to se mi zdi super varovalo.« (SD2)

PT1, PT2 in DT1 menijo, da je predhodno raziskovanje uporabnikove osebnosti, zgodbe, okoliščin, načinov izražanja, ciljev in virov eden izmed pomembnih varovalnih dejavnikov. »Na začetku, prva srečanja, ko se še bolj raziskuje klientova zgodba, vire, kjer dobivam material, da lahko potem uporabim konstruktivno vse te ustvarjalne vire ali kreativne medije.« (PT1)

Po besedah PT2 in DT2 je varovalni dejavniki znanje strokovne delavke o tem, kdaj katere tehnike oz. izrazno-ustvarjalne medije uporabiti in kdaj ne. »Na začetku tega ne uporabljam. Začne pa se to v delovni fazi.« (PT2)

S tem varovalnim dejavnikom sta zelo povezana še dva varovalna dejavniki – poznavanje specifične populacije in znanje o tem, kaj lahko sproži posamezni izrazno-ustvarjalni medij.

DT1 in SP2 sta kot varovalni dejavniki omenili znanje o spodbujanju in vodenju pogovora ter postavljanju vprašanj. Pomembni varovalni dejavniki, ki je povezan z omenjenim, je, da se strokovne delavke ne zadovoljijo z odgovori »dobro, slabo«, ampak postavljajo dodatna, podrobnejša vprašanja.

SD1 je navedla več varovalnih dejavnikov, kot so: upoštevanje sogovornika in njegovih omejitev; sprejemanje različnih čustvenih odzivov; občutljivost in pazljivost na dogajanje v skupini; izražanje v jeziku uporabnikov; priznanje, da vsega ne znaš, a si na voljo; lastna (samo)priprava na morebitne čustvene odzive uporabnikov. DT2 poudarja varovalni dejavnik, ki je povezan s poznavanjem dela z dotikom:

Je pa treba paziti, so ljudje, ki so na našem oddelku – na dotik, saj je to zelo občutljiva stvar. Da smo na to zelo pozorni, to je lahko tudi dejavnik tveganja. Dotik lahko spodbudi nelagodje in je lahko ogrožajoč.

UT2 je izpostavila, da je varovalni dejavnik šolanost strokovnih delavk za delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji in poznavanje posameznih teorij: »Mislim, da je zaradi tega pomembno, da je človek šolan, da ve, kaj dela, da ve, kaj hoče doseči, in da varuje uporabnike.«

2. Varovalni dejavniki, povezani z organizacijo in izvedbo procesa dela

Vnaprejšnja priprava prostora in zagotovitev domačega, varnega ozračja sta pomembna varovalna dejavnika, ki so ju omenile SD1, SP2 in UT1.

SD1 in DT2 sta kot varovalni dejavnik omenili vnaprejšnjo pripravo oz. pogovor o željah, pričakovanjih in informacijah (predhodno medsebojno spoznavanje):

Šele, ko jih spoznam – prva ura je namenjena spoznavanju, da se soočimo drug z drugim, da oni povedo, kaj si želijo, da povem, kaj bi si mi želeli, kaj se lahko zgodi v tem procesu pomoči z umetnostjo. Poskušam se izražati v njihovem jeziku, ne toliko strokovno. Sami povedo, česa ne marajo, npr. risanja – pa ne spet to; potem povem, da se bomo sproti dogovarjali, da ne silimo nikogar v nič, ampak da bomo sproti videli, da naj malo počakajo, naj ne rečejo takoj ne, da naj si dovolijo videti, kako in kaj. (SD1)

DT1 in DT2 sta omenili, da je pomemben procesni varovalni dejavnik poudarjanje »neprofesionalizma« sogovornikov oz. uporabnikov pri uporabi izrazno-ustvarjalnih medijev (ni potrebno predznanje; pomemben je proces, ne izdelek): »Veliko je poudarka na tem, da tukaj ni treba znati, ampak je prav, da imajo to možnost, da se likovno izrazijo.«

DT1 in UT1 pravita, da je varovalni dejavnik struktura procesa:

Najbolj pogosto delamo to na začetku, saj je pomembna tudi struktura, da so določeni deli skupine vedno enaki. Da to omogoča eno varnost, tako ljudje približno vedno, kako bo zgedalo.

Prav tako ti dve intervjuvanki pravita, da je pomemben varovalni dejavnik sklenitev delovnega procesa z dobrimi občutki: »Omogočim jim, da imajo možnost izraziti, kako so se počutili, da jih ne pustim same z določenimi občutki.«

SP1 in DT1 pravita, da je varovalni dejavnik številčno majhna skupina: »Tako da je vedno malo bolj mešana skupina. Skupine so od 5 do 8 oseb. Tako lahko z vsakim vzpostaviš kontakt, da ga vidiš, kje je.«

SD2 pa poudarja kot pomemben varovalni dejavnik pomen sovodij in jasno razdelitev vlog ter sprotno odzivanje:

... ena punca je skrbela za te čiste tehnične stvari, npr. kako se izdelek izdelata, dve pa sva bili tam zato, da sva opazovali dinamiko, če je bilo treba odreagirati na kaj. Da takoj reagiraš, da si tam, da opaziš.

Na to se navezujeta DT2 in SP1, ki pravita, da je varovalni dejavnik jasno dajanje navodil. Menita, da je treba spodbujati pogovor, ki je prilagojen uporabniku.

Ko začnemo z eno skupino, je pomembno, kaka navodila damo. V skupini je malo drugače, ker moraš imeti navodila, da cela skupina razume. Ker je več posameznikov, da bodo vsi razumeli. Prilagojeno posameznikom.

Ugotovitve

Strokovne delavke pri uporabi izrazno-ustvarjalnih medijev prepoznajo veliko več pozitivnih učinkov oz. prednosti kot pomanjkljivosti oz. negativnih učinkov.

Potencialni dejavniki tveganja dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji se zelo prepletajo z varovalnimi dejavniki.

Potencialni dejavniki tveganj so razdeljeni v pet podkategorij: (1) ne opazijo negativnih učinkov (polovica intervjuvank pri svojem delu z izrazno-ustvarjalnimi mediji do zdaj ni opazila negativnih učinkov; polovica intervjuvank pa je spregovorila o potencialnih dejavnikih tveganja); (2) organizacijsko potencialni dejavnik tveganja (npr. pomanjkanje denarja za izvedbo izrazno-ustvarjalnih delavnic; nepozornost na čas oz. pravočasni konec delovnega procesa; prevelika skupina; pomanjkanje varnega in zaupnega prostora za delo); (3) procesni potencialni dejavniki tveganja (nezadostno poznavanje sogovornikov oz. uporabnikov; prehitra uporaba izrazno-ustvarjalnih medijev; nepozornost na čas oz. pravočasni konec delovnega procesa; konec delovnega procesa brez dobrih občutkov oz. brez zaključenih vsebin); (4) potencialni dejavniki tveganja, povezani s strokovnimi spretnostmi delavk in njihovimi osebnimi lastnostmi (npr. prevelika radovednost strokovnih delavk; neupoštevanje uporabnikovega osebnega prostora; zloraba zaupanja; neznanje o delu s čustvi; neznanje strokovnih delavk o notranjih procesih, ki jih sprožijo mediji; nepoznavanje specifik dela z določeno populacijo in izrazno-ustvarjalnimi mediji; nešolanost strokovnih delavk za delo z mediji; neznanje o tem, kaj želimo doseči s posameznim medijem); (5) potencialni dejavniki tveganja, povezani s sogovorniki oz. uporabniki (npr. odpor sogovornikov do dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji in njihove dosedanje neprijetne izkušnje z njim – to pomeni, da se mora strokovna delavka tega zavedati in mora biti previdna pri tem, kateri izrazno-ustvarjalni medij bo izbirala, kajti s tem bo zagotovila dodatni varovalni dejavnik – možnost samopoškodbe z ostrimi predmeti).

V poglobljenih intervjujih so strokovne delavke govorile o številnih varovalnih dejavnikih, ki bi omilili morebitni vpliv dejavnikov tveganja. Tako so se izkristalizirali varovalni dejavniki, povezani s strokovnimi spretnostmi delavk in osebnimi lastnostmi (npr. upoštevanje sogovornikovega osebnega prostora; znanje strokovnih delavk o skupinskem delu in skupinski dinamiki; razumevanje delovnega procesa, namena in smisla dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji; predhodno raziskovanje uporabnikove osebnosti, zgodbe, okoliščin, načinov izražanja, ciljev in virov; znanje o tem, kdaj uporabiti izrazno-ustvarjalne medije oz. kdaj jih ne uporabiti in katere notranje procese lahko sprožijo; upoštevanje uporabnika in njegovih omejitev; sprejemanje različnih čustvenih odzivov; izražanje v jeziku uporabnika; priznanje strokovnih delavk, da vsega ne vedo, a so na voljo; priprava strokovnih delavk na različne čustvene odzive; znanje o delu z dotikom; spretnost samoopazovanja dogajanja v skupini; šolanost in poznavanje posameznih teorij); varovalni dejavniki, povezani z organizacijo in izvedbo delovnega procesa (predhodna priprava prostora; ustvarjanje domačega oz. varnega ozračja; predhodni pogovor o željah, pričakovanih in interesih ter delu z izrazno-ustvarjalnimi mediji; predhodno medsebojno spoznavanje; poudarjanje procesa dela in ne izdelkov; postopno uvajanje v delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji; delo v timu; skrbna izbira teme; zagotovitev prostora za umik; struktura poteka delavnice; končamo delovni proces tako, da gre uporabnik domov z dobrimi oz. prijetnimi občutki; zagotovitev ustreznih materialov za delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji; če se na koncu srečanja oz. v zadnji fazi odprejo osebne teme, omogočimo pogovor ali ponudimo prehodni predmet ali damo nalogo za domov; pozornost na velikost in sestavo skupine; delo s sovodjo; jasna razdelitev vlog; sprotno odzivanje na dogajanje v skupini; jasno in prilagojeno podajanje navodil).

Ne moremo vnaprej z gotovostjo predvideti, kakšne odzive bodo posamezni materiali oz. mediji sprožili pri sogovorniku. Na to nas opozorita tudi Chapman in Appleton (1999), saj trdita, da lahko napačno razumevanje materiala privede do posledic, ki se kažejo kot povečana dezorganizacija in razdrobljenost uporabnikovega doživljanja in čustvovanja. Različni materiali imajo različne psihološke učinke na ustvarjalca. Avtorica Reddemann (2008: 98) meni:

Za nekatere bolnice predstavljajo obremenjujoči sprožilni dražljaj določeni materiali, na primer glina, škrobno lepilo in barve za slikanje z rokami. Obremenjujoče so lahko tudi določene barve, oblike in simboli ali zvoki kot, na primer, enakomerno praskanje voščenk po papirju.

Zato je toliko pomembneje, da že na začetku dela določimo varovala in vedno znova vzpostavljamo okoliščine za stabilnost odnosov. K temu lahko pripomore dosledna uporaba koncepta delovnega odnosa soustvarjanja (Čačinovič Vogrinčič 2002), krožnega sodelovalnega modela načrtovanja, izvajanja in evalviranja izrazno-ustvarjalne dejavnosti (Šugman Bohinc 1994) in udejanjanje sinergetičnih generičnih načel (Schiepek *et al.* 2005, Šugman Bohinc 2009).

Prispevek in omejitve raziskave

Velika prednost je bila, da sem poglobljene intervjuje izvajala neposredno. Tako sem namreč lahko spremljala tudi neverbalno komunikacijo strokovnih delavk. Tako so si v neposrednem pogovoru iz oči v oči vzele več časa za razmislek in lahko sem postavila več podrobnejših vprašanj. Hkrati se je ustvarilo sproščeno ozračje, ki je še bolj omogočalo poglobljeno odgovarjanje na vprašanja. Vse strokovne delavke so bile podobno zgovorne, razen ene, ki je bila bolj redkobesedna. Trudila sem se manj gostobesedno intervjuvanko z dodatnimi vprašanji spodbuditi k obširnejšim odgovorom, a mi to ni preveč uspelo. Kljub temu menim, da so bili intervjuji med seboj uravnoteženi. Med obdelavo podatkov sem ugotovila, da so ene intervjuvanke na nekatera vprašanja odgovarjale manj poglobljeno kot druge. Mogoče sem vprašanja zastavila preozko oziroma ne dovolj spretno in tako zmanjšala obseg njihovega razmišljanja. Poleg tega nisem jasno določila področij, na katerih so potekale dejavnosti, saj so intervjuvanke odgovarjale na splošno, ne glede na dejavnost, ki jo izvajajo.

Omejitve raziskave je v tem, da je bil zajet številčno majhen vzorec, zato podatkov ne morem posplošiti na vse. Za raziskave v prihodnosti predlagam razširitev vzorca. Prav tako menim, da bi bilo treba v samo raziskovanje vključiti še uporabnike. Tako bi dobili bolj celostno sliko o tem, kako oni doživljajo delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji in kje vidijo potencialne dejavnike tveganja.

Sklep

Podobno kot je zapisano v strokovni literaturi, so strokovne delavke tudi iz prakse poročale predvsem o pozitivnih učinkih dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji. Večino je presenetilo moje vprašanje o negativnih učinkih dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji oz. so menile, da tega pri svojem delu ne opažajo, da pa se zavedajo, da lahko delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji sproži številne (nezavedne) notranje procese.

Rezultati kvalitativne raziskave so pokazali, da se v praksi strokovne delavke, ki delajo na področju podpore in pomoči, ne srečujejo z negativnimi vplivi dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji, da pa se zelo zavedajo potencialnih dejavnikov tveganja, ki so zlasti povezani s samim materialom, strokovnim znanjem in specifiko sogovornikov. Zato so razvile številne strategije, kako bi omilile potencialne dejavnike tveganja, če jih že ne bi povsem odpravile. Med temi strategijami lahko omenimo: izberejo teme oz. dejavnosti, ki se jim zdijo primerne za sogovornika in skupino, pri tem pa upoštevajo tako potrebe in želje sogovornika kot skupine; popolnoma se osredotočijo na delo; načrtujejo dejavnost in jo postopno uvedejo; sodelujejo še s kom; uporabnike seznanijo z morebitnimi dejavniki tveganja; posameznikov ne izpostavljajo, dokler niso dovolj samozavestni; poudarek je na procesu in ne na produktu; predhodno pridobijo soglasje uporabnikov in če ti sodelovanje odklonijo, to upoštevajo.

Glede na to, da so strokovne delavke spregovorile o potencialnih dejavnih tveganja in da se moramo različnim posameznikom znati približati na različne načine, menim, da delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji zahteva strokovno predhodno znanje. Med drugim bi morali kot strokovnjaki vedeti ne samo, kako ustvariti stik s posameznikom in razviti kontekst zaupanja,

v katerem se človek lahko čustveno »odpre«, ampak tudi kako nadaljevati proces dela v smeri dogovorjenih želenih ciljev ob upoštevanju, da je čustveno odprtemu posamezniku zelo pomembno omogočiti, da je po koncu delovnega procesa spet čustveno stabilen.

Viri

- Case, C., Dalley, T. (1992), *The handbook of art therapy*. Tavistock: Routledge.
- Chapman, L., Appleton, V. (1999), *Art in group play therapy*. V: Sweeney, D., Homeyer, L. (ur.), *The handbook of group play therapy: how to do it, how it works, whom it's best for*. San Francisco: Jossey-Bass Inc. (179–191).
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2002), Koncept delovnega odnosa v socialnem delu. *Socialno delo*, 41, 2: 91–96.
- (2006), *Socialno delo z družino*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Levy, F. J. (1988), *Dance movement therapy – a healing art*. Reston: The American Alliance for Health, Physical Education, Recreation and Dance.
- Liebmann, M. (1986), *Art therapy for groups: a handbook of themes, games and exercises*. London, Sydney: Croom Helm. Cambridge, Massachusetts: Brookline books.
- Malchiodi, C. A. (2005), *Expressive therapies*. New York, London: The Guilford Press.
- Mesec, B. (1998), *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Payne, H. (1992), *Dance movement therapy: theory and practice*. London: Tavistock, New York: Routledge.
- Petzold, G. H. (1990), Überlegungen und Konzepte zur Integrativen Therapie mit Kreativen Medien und einer intermedialen Kunsttherapie. V: Petzold, G. H., Orth, I. (1990), *Die neuen Kreativitätstherapien*. Paderborn: Handbuch der Kunsttherapie. Bd. 1: 588.
- Reddemann, L. (2008), *Zdravilna moč domišljije: o obravnavi posledic travm s pomočjo miselnih predstav*. Ljubljana: TEMZA.
- Rubin, A. (2010), *Introduction to art therapy: sources & resources*. New York, London: Routledge.
- Schiepek, G., Ludwig-Becker, F., Helde, A., Jagfeld, F., Petzold, E. R., Kröger, F. (2005), Sinergetika za prakso: terapija kot spodbujanje samoorganizirajočih procesov. V: Bohak, J., Možina, M. (ur.), *Četrtri študijski dnevi Slovenske krovne zveze za psihoterapijo, Rogla*. Zbornik prispevkov (25–33).
- Šugman Bohinc, L. (1994), Socialno kulturno delo. *Socialno delo*, 33, 4: 317–324.
- (2009), Sinergetika uspešnega svetovanja v kontekstu zdravljenja in izobraževanja bolnikov s sladkorno boleznijo. V: Klavs, J., Tomažin-Šporar, M. (ur.), *Komunikacija v edukaciji: pomen dobrega razumevanja in doprinos k učinkovitejši edukaciji: zbornik predavanj: strokovni seminar, Ljubljana, 22. 5. 2009*. Ljubljana: Zbornica zdravstvene in babiške nege Slovenije - Zveza strokovnih društev medicinskih sester, babic in zdravstvenih tehnikov Slovenije, Sekcija medicinskih sester in zdravstvenih tehnikov v endokrinologiji (30–36).
- Warren, B. (1993), *Using the creative arts in therapy: a practical introduction*. London, New York: Routledge.